

PIRMOJI LIETUVOS ARCHEOLOGINĖ EKSPEDICIJA AFGANISTANE

Prof. dr. Aleksiejus Luchtanas

Vedėjas
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Archeologijos katedra
El. paštas: aleksas.luchtanas@gmail.com

Ramunė Butrimaitė

Doktorantė
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Archeologijos katedra
El. paštas: ramunebut@gmail.com

Įvadas

Afganistanas dėl savo sudėtingos istorinės, politinės ir geografinės padėties iki šiol yra archeologiškai mažiausiai ištirtas Centrinės Azijos regionas. Šalis patenka į rytinio Irano ir Indo slėnio archeologinių kultūrų įtakos sritį. V–III tūkstm. pr. m. e. šalies teritorija įėjo į ankstyvosios žemdirbystės zoną, o I tūkstm. pr. m. e. pradžioje čia išplito zoroastrizmo tikėjimas, kurio šaknys yra kildinamos iš Balcho miesto šiauriniame Afganistane. Su Aleksandro Makedoniečio Afganistano teritorijų užkariavimais 331–329 m. pr. m. e. siejama helenistinės epochos pradžia. Šalyje I a. pr. m. e.–III/IV a. klestėjo viena iš pasaulinių imperijų – Kušanų, o jau VII a. prasidėjo arabų užkariavimai, islamo religijos plitimas. XI–XII a. teritoriją valdė Guridų dinastija. XIII a. žymi Čingischano ir jo palikuonių užkariavimus, o XIV–XVI a. – Timuridų dinastijos valdymo laikus. Būtent dėl turtingos istorijos Afganistane neabejotinai yra išlikę plačios chronologijos kultūros objektų, atspindinčių kiekvieną istorijos žingsnį.

2005 m. Lietuvai įsijungus į tarptautines saugumo paramos pajėgas (angl. ISAF – *International Security Assistance Force*), pradėta misija, siekiant padėti Afganistano Islamo Respublikos valdžiai plėsti įtaką Goro provincijoje, užtikrinti saugumą ir sudaryti tinkamas provincijai atkurti sąlygas. Nuo 2006 m. kartu su karine misija vykdomi ir civiliniai švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros sričių projektai.

2007 m. liepą–lapkritį Archeologijos projektų centras „Antiqua“ vykdė Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos finansuojamą projektą „Archeologinė – paveldosauginė misija Goro provincijoje, Afganistane 2007 m. Galimybių studija“. Projektas orientuotas į archeologinių paminklų paieškos, registravimo ir sklaidos galimybes, užmezgus ryšius su Afganistano paveldosaugos institucijomis.

Projektui vykdyti buvo sudaryta jungtinė Archeologijos projektų centro „Antiqua“ ir Vilniaus universiteto ekspedicija iš keturių asmenų – projekto vadovė archeologė Daiva Luchtanienė, mokslinis projekto vadovas Vilniaus universiteto profesorius Aleksiejus Luchtanas, projek-

1 pav. Ekspedicijos dalyviai iš Lietuvos ir Afganistano Pumbakaro gyvenvietėje 2007 10 15

to koordinatore Vilniaus universiteto doktorantė archeologė Ramunė Butrimaitė ir archeologas Robertas Žukovskis.

Galimybių studijos metu pagrindinis dėmesys buvo skiriamas ne detaliam aptinkamų paminklų analizei, bet siekta surasti kuo platesnio chronologinio spektro paminklų, įvertinti jiems padarytą žalą ir ieškoti pasiūlymų, kaip juos apsaugoti. Paruošiamajame etape buvo užmegzti ryšiai su Afganistane veikiančiomis paveldosauginėmis institucijomis, pristatytas Lietuvos archeologų projektas. Į žvalgymo darbus Goro provincijoje buvo įtraukti vietiniai specialistai iš Kabulo ir Chaghcharano (Goro provincijos centro) (1 pav.). Susipažinus su Afganistano paveldosaugos padėtimi ir veikiančiais įstatymais bei gavus vietos valdžios pritarimą numatomai veiklai, pereita prie žvalgymo darbų Goro provincijoje. Rengiantis žvalgymams dar Lietuvoje rinkta informacija

apie spėjamus archeologijos paminklus, analizuota literatūra, kai kurie maršrutai buvo numatyti pagal palydovų nuotraukų duomenis (*Shinia, Qala Mana*). Atvykus į vietą maršrutai buvo tikslinti išanalizavus kartografinę medžiagą, tarnaujančių Lietuvos karių ir vietinių gyventojų pateiktą informaciją. Dirbta su Afganistano žemėlapiais (M 1: 100 000), ieškota tinkamų senovės gyvenvietėms slėnių, ypatingą dėmesį kreipiant į tokius toponimus kaip *qala, qhale, tapa, hisar* ir t. t. Remiantis vien žemėlapių duomenimis, buvo aptiktas Pumbakaro gyvenviečių kompleksas. Aptiktas archeologinis objektas buvo apžiūrimas, surenkami vietinių gyventojų pasakojimai apie jį, vizualiai nustatoma jo būklė. Visi objektai buvo fotografuojami, filmuojami, paviršiuje surenkami būdingi keramikos pavyzdžiai, siekiant nustatyti preliminarią chronologiją. Visi aptikti radiniai, užbaigus ekspediciją, buvo perduo-

ti Afganistano istorijos paminklų apsaugos ir restauravimo departamentui prie Kultūros ir informacijos reikalų ministerijos. Tikslinant aptiktų paminklų chronologiją buvo ieškoma analogų anksčiau tyrinėtų Afganistano, Turkmėnistano, Tadžikistano, Uzbekistano ir Pakistano skelbtoje ir neskelbtoje archeologijos paminklų medžiagoje.

Kultūros paveldo tyrinėjimų Afganistane istorija

Ankstyviausi rašytiniai šaltiniai, kuriuose minimas Afganistano kultūros paveldas, yra kinų, vėliau arabų ir galiausiai europiečių keliautojų aprašymai. Nemažai svarbios informacijos apie Afganistaną pateikta didžiųjų Mogolų imperijos įkūrėjo Baburo atsiminimuose *Baburname*, parašytuose XV–XVI a. sandūroje¹. XVIII–XIX a. Afganistane esantys kultūros paminklai buvo gausiai lankomi europiečių keliautojų. Jie pateikė nemažai vertingų savo kelionės aprašymų. Nuo XIX a. ketvirtojo dešimtmečio, Didžiąjai Britanijai susirūpinus dėl Rusijos imperijos ekspansijos į Centrinę Aziją, padidėja domėjimasis Afganistano archeologija ir numizmatika.

1922 m. pasirašius Prancūzijos ir Afganistano konvenciją bei įkūrus ilgalaikę Prancūzijos archeologinę delegaciją Afganistane, visa tyrimų monopolija perėjo į jos rankas. Prancūzų mokslininkai tyrinėjo tokias vietas: *Bamiyaną* (J. Hackin)²,

Begramą (J. Hackin, R. Ghirshman)³, *Jamo* minaretą (A. Maricq)⁴, *Mundigaką* (J. M. Casal)⁵.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Afganistano archeologijos paminklais domėjosi britų mokslininkai. Jų individualūs kasinėjimai truko iki 1972 m., kai buvo įkurtas Afganistano studijų institutas.

XX a. penktajame–septintajame dešimtyje Afganistane archeologines ekspedicijas vykdė Indijos, Italijos, Vokietijos, Japonijos ir Amerikos mokslininkų grupės. Didelės apimties archeologinius tyrimėjimus Afganistane atliko amerikiečiai – tyrinėjo priešistorines akmens amžiaus gyvenvietes⁶.

1969–1979 m. šiauriniame Afganistane nuolat dirbo Sovietų Sąjungos ir Afganistano archeologinė ekspedicija (vad. I. Kruglikova), kurios pagrindinis tikslas buvo sudaryti archeologijos paminklų žemėlapi. Nuo 1969 m. šiauriniame Afganistane pradėti vykdyti *Tillia Tepe* (aukso kalvos) tyrinėjimai vadovaujant V. I. Sarianidi. Jie 1978 m. tapo archeologine sensacija, ap-

³ Hackin J. Recherches archeologiques a Begram // Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan. 1954, vol. 11, p. 7, Paris; Ghirshman R. Begram. Recherches archeologiques et historiques sur les Kouchans // Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan. 1946, vol. 12, p. 12, Cairo.

⁴ Maricq A., Wiet G. Le minaret de Djam. La découverte de la capitale des sultans ghorides (XII–XIII siècles) // Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan. 1959, vol. 16, p. 4, Paris.

⁵ Casal J. M. Fouilles de Mundigak // Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan. 1961, vol. 17, Paris.

⁶ Coon C. S., Ralph E. K. Radiocarbon dates for Kara Kamar, Afghanistan // Science. 1955, vol. 122, p. 22, Washington.

¹ *Бабур-наме*. Записки Бабуря. Пер. Л. Салье. Ташкент, 1958.

² Hackin J. Recherches archeologiques a Bamiyan en 1933 // Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan. 1959, vol. 8, p. 5, Paris.

tikus septynių Kušanų imperijos valdovų kapus, datuojamus I m. e. a.⁷

XX a. pirmojoje pusėje Afganistano vyriausybė taip pat išitraukė į archeologinius tyrinėjimus šalyje. 1919 m. buvo įkurtas nacionalinis Kabulo muziejus. Siekiant praplėsti diplomatinis ryšius su valstybėmis, kurių mokslininkai vykdo archeologinius tyrimus Afganistane, 1950 m. įkurta Afganistano akademija. Istorijos draugija pradėjo skelbti mokslininkų atradimus puštu, dari, anglų ir prancūzų kalbomis. 1966 m. Afganistano archeologijos institutas pradėjo koordinuoti užsienio ekspedicijų kasinėjimus, siekdamas apsaugoti archeologines vietas, o vėliau ir savarankiškai vykdyti kasinėjimus.

XX a. devintąjį–dešimtąjį dešimtmetį daugelio Afganistano institucijų, tarp jų ir kultūros veikla dėl karo buvo stipriai apribota. 1992–1995 m. smarkių mūšių metu stipriai nukentėjo Kabulo muziejus ir jame esantys fondai bei kartoteka. Nemažai saugomų radinių buvo išgrobstyta, o Talibano režimo valdymo laikais – sunaikinta; muziejuje išsaugota tik 25–30 proc. buvusios kolekcijos, daugelyje archeologijos objektų vykdyti nelegalūs kasinėjimai. 2001 m. kovą buvo negailestingai susprogdintos didžiosios Bamijano Budų skulptūros, įtrauktos į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą⁸.

2001 m. žlugus Talibano režimui, pradėti atkuriamieji paveldosaugos darbai;

⁷ Сарианиди В. И. Раскопки Тилля тепе в северном Афганистане. Материалы к археологической карте северного Афганистана. 1972, вып. 1, с. 3, Москва; Сарианиди В. И., Ходжаниязов Т. Х. Продолжение работ на Тилля Теппе // Краткие сообщения. Москва, 1980, вып. 162, с. 109–118.

⁸ http://www.culturalprofiles.net/afghanistan/Directories/Afghanistan_Cultural_Profile/-675.html

steigiamos naujos bei atkuriamos buvusios vietinės paveldosaugos institucijos. Daugelis kultūros paminklų vis dar yra pavojuje dėl nestabilios saugumo ir socialinės padėties šalyje. Archeologinėse vietose itin ryškūs buvusių nelegalių kasinėjimų pėdsakai, kurių padariniai – nekontroliuojama prekyba archeologiniais radiniais tiek šalyje, tiek užsienyje. Karo metu išgrobstyta nekilnojamoji kultūros vertybės yra siekiama susigrąžinti iš privačių kolekcijų ir papildyti ištuštėjusio Kabulo muziejaus fondus. Tiesa, kai kurie archeologiniai radiniai iš Afganistano yra saugomi ir eksponuojami užsienio šalių muziejuose. Dingusiais laikyti *Tillia Tepe* radiniai Kabulo muziejaus iniciatyva pastaraisiais metais yra pristatomi visuomenei įvairiuose Vakarų Europos muziejuose.

Siekiant prisidėti prie Afganistano kultūros paveldo išsaugojimo, jaučiamos didelės šalių donorių pastangos ir rimtas finansavimas, kadangi vietinės institucijos vis dar turi ribotas galimybes atlikti savo pareigas dėl dokumentacijos, įrangos, transporto ir galiausiai – kvalifikuotų specialistų trūkumo. Dėl UNESCO bendradarbiavimo su Afganistano vyriausybe, į pavojuje esančių pasaulio paveldo vietovių sąrašą įtrauktas XII a. datuojamas *Jam* minaretas (2002 m.) bei *Bamijano* slėnio kultūrinis kraštovaizdis ir archeologiniai radiniai (2003 m.). 2004 m. į preliminarųjį pasaulio paveldo sąrašą įrašyti *Herato* bei *Balkho* miestai ir gamtinės kilmės *Band-E-Amir* ežerai. Afganistano ir UNESCO paveldosauginės politikos prioritetas – kultūros paveldo objektų paieška, dokumentavimas ir registro sudarymas. Afganistano nacionaliniame vietovių sąrašė yra

tik prieš kelis dešimtmečius įtrauktų kultūros vertybių, daugiausia vėlyvojo islamiškojo laikotarpio (XV–XVII a.) architektūros paminklų, o archeologijos paminklų registro nėra. Pastaraisiais metais vykdyti keli projektai, orientuoti į archeologinių vietovių ir paminklų dokumentavimą, tačiau tolesnė jų veikla daugiausia priklauso nuo saugumo situacijos šalyje.

Žvalgyti objektai

Goro provincijoje kultūros paminklų apsauga rūpinasi Chaghcharano kultūros departamentas prie Kultūros ir informacijos ministerijos, tačiau iki šiol nekilnojamosios kultūros vertybės šioje provincijoje beveik nebuvo žvalgomos (reikėtų paminėti prancūzų archeologinę ekspediciją, kurios metu aprašyti kai kurie objektai, esantys pakeliui į Jamo minaretą⁹). Viena iš priežasčių – geografinė Goro provincijos padėtis šalyje. 2/3 Lietuvos teritorijos dydžio, sunkiai pasiekiamas kalnuotas regionas, turintis turtingą praeitį, tapo pirmąja mūsų valstybės paveldosaugos projekto Afganistane vieta.

Lietuvių archeologinės ekspedicijos metu Goro provincijoje, 30–40 km spinduliu aplink provincijos centrą Chaghcharaną buvo ieškoma įvairialaikių archeologijos paminklų ir jie žvalgomi. Žvalgymus sunkino keletas veiksnių: nėra Afganistano paminklų registro, nestabilus saugumas, prasti keliai ir buvo musulmonų pasninko mėnuo – Ramadas. Ekspedicijos pradžioje pasitelkus Goro provincijos žemėlapius bei vie-

tenių gyventojų informaciją, per dvi savaites aptikta 14 iki šiol neregistruotų kultūros vertybių, esančių palei Hari Rudo upę ir jos intakus (2 pav.). Remiantis žvalgymų metu surinktos keramikos analize, aptiktos archeologinės kultūros vertybės datuojamos nuo IV tūkstn. pr. m. e. iki XIX–XX a. Jas dar būtų galima suskirstyti į grupes. Tai – senovės gyvenvietės, įtvirtinti miestai, pilys, gynybiniai bokštai ir inžineriniai techniniai įrenginiai. Pastaruosius galima priskirti prie industrinės arba naujųjų laikų archeologijos objektų. Ekspedicijos metu žvalgyti ir kalnų urvai. Buvo bandyta nustatyti, ar tie urvai, kuriuose šiuo metu dažniausiai randa prieglobstį avių piemenys, galėjo būti paleolito epochos medžiotojų sezoniniai ar nuolatiniai būstai.

Žvalgymų metu Goro provincijoje aptikti keturi senovės gyvenviečių kompleksai (Pumbakar, Ahangaran, Sheke, Puze-i-Leče). Gyvenviečių paieška buvo orientuota į upių slėnius ir rėmėsi žemėlapių toponimais – *tapa*, *tepe*, *teghe*¹⁰. Geografiškai gyvenvietės buvo įsikūrusios plačiuose ir derlinguose, didelę teritoriją užimančiuose upių ar upelių slėniuose, puikiai tinkamuose žemdirbystei. Kaip etaloninį pavyzdį galima paminėti Pumbakaro senovės gyvenvietę. Per jos 35 ha teritoriją vingiuoja išdžiūvusios upės vaga, centrinėje dalyje – pagrindinė *tapa*, pakraščiuose –

¹⁰ Tai dirbtinės kilmės kalva plokščia viršūne, susidariusi perstatant, iš dalies griaunant nedegto molio bloką ar plytų pastatus. Trys statybų laikotarpiai vienuose pastatų vietoje palieka apie 2 m storio sluoksnius. Centrinės Azijos ir Artimųjų Rytų regionui būdinga statybos technika suformavo būdingiausius šio regiono archeologijos paminklus, aiškiai išsiskiriančius plokščiam slėnių kraštovaizdyje. Tūkstantmečiais apgyvendintos *tapa* – tai didingi keliasdešimties metrų aukščio, kartais 100 ha ir didesnę plotą užimantys paminklai.

⁹ *Maricq A., Wiet G.* Le minaret de Djam. La découverte de la capitale des sultans ghoriens (XII–XIII siècles) // *Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan.* 1959, vol. 16, p. 20, Paris.

2 pav. Afganistano Goro provincijoje žvalgyti objektai (2007 10 07–2007 10 21)

mažos *tapa*, t. y. buvusios pastatų vietos, paviršiuje išsiskiriančios šviesesne grunto spalva. Ahangarano gyvenvietės *tapa* Nr. 3 lobių ieškotojų iškastoje duobėje buvo matyti pastato siena, mūryta iš nedegtų molio plytų. Įvairiais laikais naudotos skirtingų dydžių ir formos plytos, taip pat statyta iš pachsos ar čimo¹¹. Pastatų vietas taip pat žymėjo gausiai aptinkama plačios chronologijos keramika, kuri įrodo šiose teritorijose egzistavus ilgalaikes gyvenvietes. Ankstyviausi keramikos radiniai, žvalgymų metu aptikti Pumbakaro ir Ahangarano gyvenvietėse, priskiriami IV–III tūkstm. pr. m. e. ankstyvųjų žemdirbių kultūrai. Tai – raudonu angobu padengta keramika su įvairiais to laikotarpio menai būdingais juodais piešiniais ornamentais (stilizuoti gyvūnai, geometriniai motyvai). Analogų Pumba-

karo ir Ahangarano keramikai pavyko aptikti Mundigako gyvenvietės medžiagoje, Mundigako II (IV tūkstm. pr. m. e. vidurys), Mundigako III (IV–III tūkstm. pr. m. e. pradžia), Mundigako IV (III tūkstm. pr. m. e.) sluoksniuose¹². Vėlesnė medžiaga, datuojama ankstyvuojū geležies amžiumi, turi analogų *Tillia Tepe* ir Aq Kupruko gyvenvietėse¹³. Tolesnio gyvenviečių egzistavimo įrodymas – I–II m. e. tūkstm. datuojami keramikos radiniai, priskiriami ne tik klestinčio Kušanų, bet ir islamiškojo laikotarpio pradžia. Derlinguose slėniuose

¹² The Archaeology of Afghanistan from the earliest time to the Timurid period. London, New York, San Francisco, 1978. Fig. 3.16:7; 3.17:11; 3.25:8; 3.28.

¹³ Dupree L., Kolb Ch. C. Ceramics from Aq Kupruk, Darra-i-Kur, and Hazar Gusfand. Prehistoric Research in Afghanistan (1959–1966). Philadelphia, 1972. Fig. 121–124; Саринди В. И. Раскопки Тилля тепа в северном Афганистане. Материалы к археологической карте северного Афганистана. Москва, 1972, вып. 1, с. 6.

¹¹ Pachsa – natūralaus plūtkto molio sienos; čimas – natūraliai išpjauti molio su velėna stačiakampiai blokai.

įsikūrusios gyvenvietės turi kelis tūkstančius metų siekiančius turtingus kultūrinius sluoksnius, o vietovės, jeigu jose iki šiol yra vandens, apgyvendintos ir mūsų dienomis. Žinoma, tiksliau datuoti paminklus įmanoma tik atlikus sistemingus, kad ir nedidelius archeologinius kasinėjimus.

Kitą žvalgytų kultūros vertybių grupę sudaro I–II m. e. tūkst. pilys, tvirtovės bei įtvirtinti senovės miestai, pavieniai gynybiniai bokštai (Qala Akbar Bek Zahak, Qala Malek Antar, Qala Mana, Farizkuh, Qala Kassi, Qala Kuhna, Shinia, Badgha). Ieškant jų taip pat remtasi toponimais *qasr*, *qala*, *hisar*, *kusk*. Daugelis šių vietovardžių, išlikusių iki mūsų dienų, žymi ne tik esančios, bet ir buvusios pilies, tvirtovės ar bokštų vietą.

Nemažą dalį žvalgytų pilių ir tvirtovių, gana plačios chronologijos (XII–XIX a.), pagal suplanavimą būtų galima traktuoti kaip aptvarines. Jos buvusios netaisyklingos kvadrato ar stačiakampio formos, su gynybiniais bokštais kampuose, statytos iš nedegtų molio plytų, pamatams naudotas akmenų pagrindas. Pilies ar tvirtovės kieme būta kvadratinių pastatų ar net vandens rezervuarų (Qala Akbar Bek Zahak). Pastebėta, kad daugelis pilių ir tvirtovių, ypač XVIII–XIX a. statytos buvusių senųjų gyvenviečių ar senesnės pilies vietoje. Qala Kuhna ir Qala Akbar Bek Zahak tvirtovės ribojasi su šalia esančiomis *tapa*, tikėtina, siekiančiomis apie III tūkst. pr. Kr. Tokios gynybinės paskirties pilys statytos pirmosiose upių terasose.

Viena ankstyviausių žvalgytų gynybinės paskirties pilių (Qala Malek Antar) datuojama VI–VII a., remiantis pavieniais keramikos fragmentais (3 pav.). Ši pilis, statyta ant

uolos, esančios kalnų tarpeklyje, saugojo šį vienintelį perėjimą, esantį kalnų masyve tekančio upelio slėnyje. Apatinė pilies sienų ir bokštų dalis mūryta iš uolienos, viršutinė – iš nedegto molio blokų. Gerai išlikusiose pilies bokštuose išsiskiria kryžiaus formos šaudymo angos. Analogiškų architektūros bruožų aptinkama ikiislamiškojo laikotarpio Shahr-i-Zohako pilyje, kuri buvo įrengta VI–VII a. ir atnaujinta islamo epochoje¹⁴. Analogų šaudymo angoms randama tokiuose objektuose kaip Male Alau bokštas ir Khisar tvirtovė¹⁵.

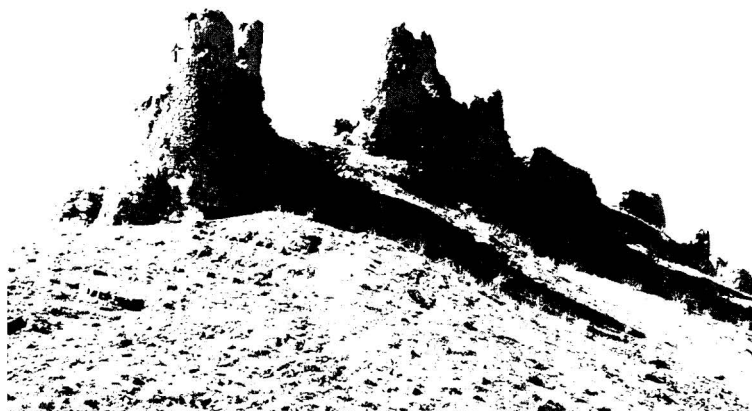
Nemažai pilių, tvirtovių, taip pat miestų buvo staigiai apleistos XIII a., Čingischano sūnui Ögödei Khanui užkariavus centrinio Afganistano teritoriją (1221–1222 m.). Ekspedicijos metu buvo aplankytas *Farizkuh* XI–XIII a. Guridų dinastijos miestas (vasaros rezidencija), esantis šalia UNESCO saugomo Jamo minareto (XII a.), ir įtvirtintas miestas Qala Mana, esantis Dowlat Yaro apylinkėse. Abu šie objektai yra stipriai nukentėję nuo nelegalių kasinėjimų, vykdytų iki 2001 m., ypač smarkiai Talibano režimo valdymo laikais. Tokie staigiai priešų sugriauti miestai pasižymi archeologinių radinių gausa ir yra labai įdomūs ne tik mokslininkams, bet ir nelegalios archeologijos mėgėjams.

Nuo 2003 m. yra vykdomas MJAP (angl. *Minaret of Jam Archaeological Project*)¹⁶, kurio metu buvo žvalgoma Jamo minareto ir *Farizkuh* miesto aplinka bei tiriamos

¹⁴ The Archaeology of Afghanistan from the earliest time to the Timurid period. London, New York, San Francisco, 1978, p. 278. Fig. 5.45.

¹⁵ The Archaeology of Afghanistan from the earliest time to the Timurid period. London, New York, San Francisco, 1978. Fig. 6.24; 6.26.

¹⁶ <http://www.arch.cam.ac.uk/~alg1000/mjap/>

3 pav. *Qala Malek Antaro pilies griuvėsiai (VI–XIII a.) (2007 10 16)*

nelegalių kasinėjimų vietos, tad daugiau dėmesio buvo skirta įtvirtinto miesto, Qala Mana, situacijai. Šis miestas, kaip ir Farizkuh, greičiausiai buvo sugriautas staigiai – 1221–1222 m. Čingischano sūnaus žygio į centrinį Afganistaną metu. Klasikinio ankstyvojo islamiškojo laikotarpio miestas užima apie 17 ha teritoriją, esančią upės pirmoje terasoje ir aukštumose slėnio pakraštyje. Slėnio pakraščio oloje buvusi aukščiausia, labiausiai įtvirtinta citadelė su reprezentacinių pastatų griuvėsiais. Į pietus nuo jos – gerai įtvirtinta miesto dalis. Už jos, toliau į pietus, taip pat viršutinėje terasoje, daug didesnė miesto dalis – amatininkų kvartalai, kurią saugojo pagrindinė tvirtovė ir įtvirtintas aukštesnis miesto kvartalas bei puslankiu supančios kalvos. Paminklas labai nukentėjo nuo nelegalių kasinėjimų,

kurių metu iškasta šimtai įvairaus dydžio duobių. Daugelyje jų matyti akmenų, degtų ir nedegtų molio plytų mūrai. Paviršiuje aptikta daug XII–XIII a. datuojamos keramikos, kuri lobių ieškotojų visai nedomino. Daugiausia keramikos rasta pietvakarinėje viršutinio miesto dalyje, kur XII–XIII a. buvo puodžių kvartalas. Lobių ieškotojų duobėse buvo matyti puodų degimo krosnių skliautai, į paviršių išmestose žemėse gulėjo šimtai su puodininkyste susijusių keramikos gaminių fragmentų. Be labai profesionalios klestinčio viduramžių miesto keramikos, aptikta nemažai ankstesnių laikotarpių puodų šukių. Seniausioji keramika turi analogų III tūkstm. pr. m. e. Mundigako III sluoksniuose, taip pat aptikta ankstyvojo geležies amžiaus, Kušanų laikotarpio ir vėlesnių ikiislamiškųjų laikų keramikos.

Ateityje numatyta sudaryti viso kompleksu situacinį planą, ne tik parodant atskirų miesto dalių išsidėstymą, bet ir pažymint ryškiausių pastatų vietas.

Projekto „Galimybių studija“ metu taip pat žvalgyti vertingi gynybinės architektūros objektai – sargybiniai bokštai kalnuose, sudarantys bendrą apžvalgos sistemą kalnuotoje vietovėje (Badgha, Shinia). Įdomesni penki gynybiniai bokštai žvalgyti *Shinia* vietovėje. Bokštai – kvadratinio plano, pastatyti iš uolienos. Jų apatiniame aukšte yra nedidelė, perdengta pseudoskliautu, vidinė patalpa su siauru žemu įėjimu ir langu. Viršuje – atvira aikštelė, skirta sargybai. Pirmas aukštas nesijungia laiptais su antru – į aikštelę galima patekti tik iš lauko. Bokštai turėjo sudaryti bendrą gynybos žvalgymo sistemą. Tam tikrais analogais galima laikyti islamiškojo laikotarpio bokštus Yahano gynybinėje sistemoje. Tuo labiau kad XI a. geografą Yaqutas aprašo labai būdingus Goro kraštovaizdžio elementus – gausius įtvirtinimus ir bokštus¹⁷.

Atskirą ekspedicijos metu žvalgytų kultūros vertybių grupę sudaro inžineriniai techniniai įrenginiai. Tai – senieji tiltai, plytinės, vandens malūnai. Architektūros vertybe galima laikyti XIX–XX a. karavansarajus¹⁸. Jie yra būdingi Centrinei

¹⁷ The Archaeology of Afghanistan from the earliest time to the Timurid period. London, New York, San Francisco, 1978, p. 338. Fig. 6.29; 6.30.

¹⁸ Karavansarajus (karavanų namai, rūmai) – dideli visuomeninės paskirties statiniai Rytų kraštuose – miestuose, prie kelių ir už gyvenviečių ribų. Juose rasdavo prieglobstį, pastovį ir nakvynę keliautojai. Paprastai saugumo nuo plėšikų sumetimais šie statiniai būna įtvirtinti, dažniausiai stačiakampio formos, kieme yra šulinys ir pastatų, bet nėra įrangos (patalynės, indų, kilimų). XIX–XX a. riboje tikrų naudojamų karavansarajų buvo išlikę tik Irane (Persijoje) ir Afganistane.

Azijai ir saugotini kaip istorijos paminklai. Žvalgyti karavansarajai (Ahangaran, Badgha) – kvadratinio plano, nedegtų molio bloką ir plytų aptvarai su keturiais pusapvaliais bokštais kampuose. Karavansarajų viduje išliko apgriuvusių įvairios paskirties statinių.

Į kultūros vertybių registrą būtina įtraukti senųjų plytinių vietų (Garmav, Dowlat Yar), turinčias analogų XVIII–XIX a. Europos medžiagoje, bei arkinės konstrukcijos senųjų tiltų liekanas (Shinia). Neabejotinai industrinio paveldo objektais reikėtų laikyti ir seniausius vandens malūnus, kurių dalis funkcionuoja iki šiol.

Apgailėstaujant reikia konstatuoti, kad daugelis kultūros vertybių Afganistane yra ne tik neaprašytos ir neregistruotos, bet ir smarkiai sužalotos. Joms kenkė ne tik lobių ieškotojai, bet ir gamtiniai veiksniai bei ūkinė veikla. Dažnai žvalgytose archeologinėse vietovėse yra ariami laukai, ganomi gyvuliai ar net iš pačios kultūros vertybės imamas molis pastatams statyti. Būtent ryšių su vietiniais gyventojais užmezgimas, nacionalinio paveldo išsaugojimo idėjų sklaida tarp jų prisidėtų prie tolesnių paminklų apsaugos siekių. Būtina priminti, kad Afganistane lankėmės 1386-aisiais hidžros metais. Tai ne tik musulmoniškojo kalendoriaus data, bet ir reali epocha – viduramžiai. Skirtumas tas, kad mūsų savimonėje kultūros vertybės yra neliečiamos, o Afganistano žmonės iki šiol naudoja ir gyvena nemažoje dalyje kultūros paminklų ir taiko šimtmečiais nekintančią ūkininkavimo sistemą.

LITERATŪRA

Casal J. M. Fouilles de Mundigak // Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan. 1961, vol. 17, Paris.

Coon C. S., Ralph E. K. Radiocarbon dates for Kara Kamar, Afghanistan // Science. 1955, vol. 122, Washington.

Dupree L., Kolb Ch. C. Ceramics from Aq Kupruk, Darra-i-Kur, and Hazar Gusfand. Prehistoric Research in Afghanistan (1959–1966). Philadelphia, 1972.

Ghirshman R. Begram. Recherches archeologiques et historiques sur les Kouchans // Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan. 1946, vol. 12, Cairo.

Hackin J. Recherches archeologiques a Bamiyan en 1933 // Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan. 1959, vol. 8, Paris.

Hackin J. Recherches archeologiques a Begram // Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan. 1954, vol. 11, Paris.

Maricq A., Wiet G. Le minaret de Djam. La découverte de la capitale des sultans ghoriens (XII–XIII siècles) // Memoires de la Delegation Archeologique Française en Afghanistan. 1959, vol. 16, Paris.

The Archaeology of Afghanistan from the earliest time to the Timurid period. London, New York, San Francisco, 1978.

Бабур-наме. Записки Бабура. Пер. Л. Салье. Ташкент, 1958.

Сарианиди В. И. Раскопки Тилля тепе в северном Афганистане. Материалы к археологической карте северного Афганистана. 1972, вып. 1. Москва.

Сарианиди В. И., Ходжаниязов Т. Х. Продолжение работ на Тилля Теппе // Краткие сообщения. 1980, вып. 162, Москва.

<http://www.arch.cam.ac.uk/~alg1000/mjap/>

http://www.culturalprofiles.net/afghanistan/Directories/Afghanistan_Cultural_Profile/-675.html

THE FIRST LITHUANIAN ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION IN AFGHANISTAN

Aleksiejus Luchtanas, Ramunė Butrimaitė

S u m m a r y

Afghanistan is most considerable for its historical, political and geographical situation, however this region of Central Asia is least explored. Country falls into sphere of east Iran and Indo valley cultures influence. Afghanistan carries its rich history which reflects in most monuments of culture. The earliest records of Afghanistan cultural heritage are the accounts of travelers, first Chinese, then Muslim and finally European. Interest of Afghanistan cultural heritage grew up in 20th century with the archaeological expeditions provided by Italian, Indian, German, Japanese, Russian, French and American scientists. The end of 20th century was marked as regress of the activities in cultural sphere. Only after 2001 started the works of heritage reestablishment. Priority of Afghanistan government and UNESCO is the search, documentation and registering of cultural heritage sites.

With the creation of International Security Assistance Force (ISAF) in Afghanistan and establishment of provincial reconstruction team in Ghor province conducted by Lithuania, civilian projects related to culture, education and health service are carrying on. In 2007 the Center of Archaeological projects "Antiqua" has started an archaeological heritage

mission, related to the search, survey and registration of archaeological remains in province of Ghor. The search of new archaeological sites, according to the maps, was carried out within 30–40 km radius around Chaghcharan (center of the province). During the expedition, 14 new cultural valuables and their complexes, situated on the banks of Hari Rud river were found. According to the fragments of pottery discovered at the sites, cultural valuables are dated back 4th millennium BC to XIX/XX cent. AD. These are complexes of ancient settlements usually called tapa (Pumbakar, Ahangaran, Sheke, Puzi-Leče) dated 4th milenium BC–XX AD, fortified towns (Farizkuh, Qala Mana) dated XI–XIII AD, castles and defensive towers (Qala Akbar Bek Zahak, Qala Malek Antar, Qala Kassi, Qala Kuhna, Shinia, Badgha) dated VI–XIX AD, and historic industrial objects such as brickfield, mills, caravan sarays and bridge. Many of surveyed cultural valuables are only not described and unregistered, but also are under the destruction of illegal excavations, natural forces and farming. Most afghan people still live and use some cultural monuments applying long lasting changeless farming system.

Iteikta 2008-04-21

Parengta skelbti 2008-05-30